

Vagyonregény

Kerékgyártó István könyve

Sem program, sem szándék – egy baráti véletlen lökte a kezembe ezt a könyvet. Már olvastam róla: nem éppen dicséretet. A szerzőt még névről sem ismertem; annyit tudok róla, amennyit a fűszöveg elárul.

Ebből kiderül, hogy első könyves író. Legalábbis szépírónak. Így annyi jóindulatot megérdemel, amennyit az első könyves írónak általában biztosítanak: az első nagyobb szerepét kapó színésznek is inkább az erőnyeit, mint a hibáit szokta hangsúlyozni a szakma.

Kerékgyártónak valószínűleg ez az első megírt regénye; de nem itt találkozok először a regény műfaji problémáival. Mai, ahistorikus világunkban inkább meglepő, mennyi mindent próbál újra megvalósítani abból, amit elődei a regény születése táján, a tizenyolcadik és a tizenkilencedik század fordulóján kitaláltak, konvencióvá emeltek.

A forma fikciója teljesen felvilágosodás-kori: a szöveg közreadója – aki egyébként kommentárjaival is kíséri a szöveget – egy nő naplóját találta meg, amelyhez egy másik nő kommentárjai-korrekciói fűződnek. Majd – s ezt már modernkori csavarásnak vélhetjük, ha ugyan nem E. T. A. Hoffman árnyéka vetül a sorokra – a másik nő meghal s a naplóíró kettőződik meg: tipográfiai eszközökkel jól elválasztva, de Anna – egy Anna vagy két Anna? – írja tovább a történetet: az az Anna, aki az erkölcsi-anyagi válságából kimászik és továbbra is sikeres üzletasszony lesz, és az az Anna, aki a maga gazdasági kríziséből – talán erkölcsi okokból – nem tud kimászni, egyre mélyebbre süllyed s korai halála előtt hajléktalan, kukázó alkoholistává válik.

A napló-forma – a friss visszaemlékezésé – igen jól kidolgozott, vagy három századdal ezelőtt igen népszerű s azóta is gyakran használt irodalmi forma. Persze ennek is megvan a maga csapdája. A naplót – az igazit – talán mindenki azal a reménnyel írja, hogy egyszer más is örömet leli benne, de azért alapvetően mégiscsak magának veti papírra: summázza vagy terjengősen elmondja az eseményeket, jelzi, vagy ábrázolja a szereplőket, de ismertnek veszi azt, amit ő maga tud – néha még azt is, amit érez. Az irodalmi mű ezt nem teheti: menthetetlenül ismeretlenekhez szól, akik az alakokkal is, a helyzetekkel is, a problémákkal is most és itt, a papíron ismerkednek meg. Így többet és részletesebben kell elmondani róluk, mint a naplóírónak valaha is; s ez ennek a formának a csapdája.

Vagy valóban komolyan veszi a napló-jelleget az író, s akkor sok mindent szükségképpen el kell hallgatnia, amire pedig az olvasó kíváncsi lehet; vagy a jövőző közönségének írja a naplót s akkor máris kilépett a naplóíró szerepéből s alig-álcázott mesét mond. A napló-formának kikerülhetetlen velejárója ez a kettős veszély: az írói ügyességen múlik, hogyan tudja kiegyensúlyozni egyiket a másikával. Nem véletlen, hogy ezt megelőzően s ezzel párhuzamosan is a levélforma állt diadalmasan a regény születésénél: a levél a személyességet éppúgy biztosította, de a nem-ismert természetes közlését is lehetővé tette.

Kerékgyártó a napló-formát választotta s ezzel menthetetlenül bizonyos korlátok közé szorította mesélő önmagát, amit bizony az olvasó néha nyügnék érez. Mert a naplóíró érzelmei még érvényesülnek ebben a fikcióban, de már a jelleme elnagyoltak lesznek, ha ugyan nem csak jelzészserűek; magának a „mesének” (amit azért az angol „plot” pontosabban fejez ki) számos eleme elmarad vagy csökevényes: minek bővebben belemenni, hiszen aki írja, az aztán alaposan ismeri, neki a jelzés is elég...

Kár, mert ezáltal a regény maga csúszik alacsonyabb esztétikai fokra: ezek a jelzészserű jelleme, ezek a sokszor közhelyes helyzetek magát az írást szállítják lejjebb mint szerzője akarja: valahová a szépirodalom és az ál-szépirodalom határára. A szerző sok mindent olvashatott, mielőtt futtatni kezdte egerét a számítógépén, de Balzacot talán kevesebbet, mint áldásos lett volna.

Nem véletlen, hogy Balzac neve billegett ki az ujjaik közül. Mert ha írói talentumban és invencióban Kerékgyártót nem is lehet hasonlítani a francia meszterhez, a situáció, a társadalmi közeg, amelyet emberek sorsán át megszólaltat, kísértetiesen hasonló. Azon lehet okoskodni, hogy az előttünk fekvő mű regénye-e? A szerző szándéka szerint minden bizonnyal az; de azon aligha, hogy amiről a dolgok lényegében szólnak, az kísértetiesen hasonló: ez bizony az eredeti tőkefelhalmozás regénye, az újrakezdődő magyar polgárosodásé a huszadik század utolsó tizedében, mint ahogy erről szólt francia vetületében és két századdal korábban az „Emberi komédia”. Művészileg sem fajsúlyában, sem horderejében nem vethető össze a kettő: Kerékgyártó sajnos nem második Balzac. De a társadalmi jelentőségükben van valami hasonlatos: Kerékgyártónak ebben a regényben sikerült – ténybelileg okvetlenül, néha még művészileg is – elcsípnie azt a pillanatot, amikor a tőke megszületik és saját törvényei szerint működni kezd s a működés során kegyetlenül emel a magasba egyeseket és dob le, öröl össze másokat. A tőke Dzsaggarnaut-szekere... Kísérteties látvány, s Kerékgyártó könyvéről egy bizonyos: hogy ahogyan írás közben mindjobban elveti a regényes elemeket s magára a történetre, a folyamatra s abban az emberek sorsára koncentrált, egyre érdekesebbé, nem túlzó: lenyűgözőbbé válik.

Nem bizonyos az, hogy az eljövendő magyar irodalomtörténetekben lesz-e fejezet vagy akárcsak bekezdés is erről a könyvről s írójáról. De az szinte bizonyos, hogy ezt a regényt ajánlott olvasmányként fogják felhasználni a közgazda-

sági szakokon: tudtommal nincs mű, amely ennél jobban tükrözné vissza ezeket a folyamatokat s ennél plasztikusabban tenné érzékelhetővé. mi is történt velünk a huszadik század utolsó évtizedében. (Ha így – így is – használható ez a könyv, abban szerepe van a közreadó író lapalji jegyzeteinek is, amelyek közérthető szakmai kommentárokkal kísérik az eseményeket.)

A legproblematisabb része a könyvnek az, amit a szerzője valószínűleg a legnagyobb bravúrnak tekint: a második rész, amelyben az addigi egy Anna két Annává válik. Ugyanannak a nőnek két története zajlik egymás mellett: a sikeres Annáé, aki egy üzletláncot húz fel, működtet és további nagy vállalkozásokra készül, s a lecsúszott Annáé, aki – talán éppen mert morális megfontolásai is vannak – elveszíti a talajt a lába alól és szinte szó szerint az árokparton végzi.

Az írói szándék világos: egyszerre alkalmaz „posztmodern” csavarást és fejez ki valami mélyebbet: mindnyájan veszélyes libikókán ülünk, különösen, aki a vagyonszínálás pörgésébe veti bele magát; hajszálon, egy mozdulaton, egy pillanaton múlik, hogy ez az óriáskerék felemel vagy lezúdít. S nem tudom, hogy az író szándéka vagy az írás véletlene-e, hogy azt is kimondja a két Anna történetével: az repül ki a körforgásból a margóra, a mélybe, akiben morális megfontolások vannak, aki szeretné a belső tisztaságát megőrizni, aki sok megalkuvás után is szeretne a saját erkölcsi princípiumai szerint élni. Mintha a regény azt mondaná: ez a legkevésbé tűrhető; ez az, amit a tőke világa, a tőke törvényei a legsúlyosabban büntetnek: itt már nemcsak a jellem roppan, hanem a csont is...

A kétféle Anna története nekem azt is mondja: szép és jó az egyéniség csillogása, de ma már, a huszadik század után, egyéni karrier nincs, csak nagyobb egységbe ágyazva: csak a fogaskerék csillog... Az üzletlánc, amelyet a sikeres Anna foggal-körömmel sikerre visz, önmagán túlmutató tanulságot hordoz.

Magam az üzleti világtól távol tengetem életemet, de nekem is gyanús, hogy a *Vagyonregény* valójában kulcsregény: akik ebben a világban élnek, azok számára külön pikantéria lehet, hogy ráismernek alakokra, folyamatokra, eseményekre. De a kulcsregény, ha valóban az, csak a saját nemzedékéhez szól: ők ismerik meg az alakokat, a többiek, a később jöttek számára az alakoknak e háttér nélkül kell megállniuk vagy menthetetlenül elbuknak. Kerékgyártó regényének a sajátossága és különössége éppen az, hogy ha a kulcsregény aktualitását lefejtjük róla, az aktualitása akkor is megmarad: egy olyan történelmi pillanatot tudott – ha nem is mindig irodalmi eszközökkel, de – hitelesen lekottázni, amely mindnyájunk életét átalakította s amely fontos pillanat lesz a jövődő nemzedékek számára is.